

doljanak, milyen korábbi jelentést szorított ki a gyűjtőtábor mai közkeletű értelme. Csak az idősebbek számára melengető érzés, hogy fiataljaink számára elmúlt az az idő, amikor embereket gyűjtöttek táborba, zártak fal vagy drótsövény mögé politikai meggyőződés, véleménynyilvánítás, nyelvi vagy vallási különbség, társadalmi kiszolgáltatottság miatt. De emlékeztetni erre a múltra a Honismereti mozgalomnak is kötelessége, így nevelhet jobban a jelen megbecsülésére, a jövőért való felelősségvállalásra.

Vas Károly:

Helytörténeti anyag az általános iskolai történelemtanításban*

A helytörténet a történelemtanításban és a népnevelésben mindig szívesen felhasznált anyag volt. Jelentőségét a történelemtudomány és a történelemtanítás marxista szemlélete nem csökkentette, hanem még tovább növelte. Amíg ugyanis a polgári történelemtanítás szinte kizárólag úgy tekintett rá, mint a hazafias nevelés alapanyagára, addig a marxista történelemtanítás az érzelmi nevelés egész területén s éppen ezáltal az erkölcsi-politikai-világnézeti nevelés hatékonyságának fokozása terén is nagy lehetőségeket lát a helytörténeti anyagban. A marxista történelemtanítás területén vannak helyek, ahol olyan módon is kifejezik a helytörténeti anyag iskolai felhasználásának fontosságát, hogy a történelemtanítás módszertanának helytörténeti alapelveként kezelik és tárgyalják.¹ Ez pedig többek között azt jelenti, hogy a történelemtanítás egész területén és minden mozzanatában számot kell vetni s élni kell a helytörténeti anyagban rejlő lehetőségekkel.

Vizsgáljuk meg tehát – különös tekintettel az általános iskolai történelemtanításra –, mi teszi a helytörténetet különösen alkalmassá arra, hogy felhasználjuk a történelemtanításban, mire, milyen didaktikai és nevelési feladatok megoldásánál használható, hogyan, milyen módszerrel, illetve eljárással használva tudja funkcióját betölteni.

A helytörténeti anyag legfőbb sajátossága az *intenzív érzelmi telítettség, illetve telíthetőség*. Ez a sajátosság a helytörténeti anyag *térbeli és társadalmi közelségéből fakad*. A szülőföld, a hazai táj, a szűkebb haza, a család, a rokonok, a gyermektársak, az iskola, az úttörőcsapat s – így egyre nagyobbodva a kör – végül az egész ország, majd az emberiség az a földrajzi és társadalmi környezet, amelyben a fejlődő ember tevékenysége és ismeretszerzése végbemegy. Minél kisebb a kör, amelyben ez a tevékenység és megismerés folyik, annál részletesebbek róla szerzett ismereteink, s annál mélyebbek azok az érzelmeink is, amelyek cselekvés és megismerés közben keletkeznek bennünk, s egyebek közt a helyhez és az ottani emberekhez való viszonyulásunkat is jelzik. A gyermek – mondta már *Pestalozzi* – életének első öt esztendejében több és maradandóbb ismeretet szerez, mint később az egyetemen. Gondoljuk meg, hogy ez a sok ismeret és tevékenység egy nagyon is szűkre szabott térben és emberi környezetben megy végbe, milyen részletesnek s ugyanakkor milyen mélynek kell szükségszerűen lennie! Egyszerű lélektani tény tehát – s nem valami misztikus dolog – az a különleges vonzódás, ami az embereket szűkebb hazájukhoz köti.

A szülőföldhöz fűző töméntelen érzelmi szál egyben ösztönzőerő is arra, hogy a szűkebb haza múltját megismerjük. Ebbe az érzelmi talajba nyúlnak, s innen táplálkoznak a *történelmi érdeklődés* első, következképpen legmélyebb gyökerei. Minden ismeret,

*Ennek az írásnak a közlésével köszöntjük a 75 esztendő Vas Károlyt.

¹ *Stoht, B.*: Methodik des Geschichtsunterrichts, Berlin 1962. 75. old.

amely a szülőföld múltját tárja elénk, azonnal érzelmi hatást kelt, kapcsolódik a régebbi érzelmekhez, s erősíti azokat. Ebben rejlik tehát a helytörténeti anyag érzelmi telítettsége, illetve telíthetősége, ami pedig az anyag nagy nevelőerejét adja.

Könnyű megérteni, hogy az általános iskolai történelemtanításban milyen különleges jelentősége van a helytörténeti anyag felhasználásának. Ebben a korban – a történelemtanítás kezdetén – gyermekeinkhez a történelmet közel vinni, bennük a történelmi érdeklődést felkelteni, s fokozatosan kiszélesíteni elsősorban a helytörténeti anyag segítségével tudjuk, mivel tapasztalataik, ismereteik határait – lélektanilag kifejezve az appercepció alapot – alapvetően a szűkebb haza adja.

Lássuk ezek után, melyek azok a didaktikus és nevelési feladatok, amelyek megoldását a helytörténeti anyag felhasználása megkönnyíti.

Alapvetően megkönnyíti a helyes, tiszta, „képszerű” *történelmi képzetek kialakulását*, azaz nagy segítséget nyújt ahhoz, hogy tanulóink a történelmi jelenségeket reprodukív képzeletükkel fel tudják idézni. Az „Elnöki Tanács” vagy a „Minisztertanács” és működése messze van, de a községi tanács és tevékenysége közel, s mivel ismert is, analógiás bázist jelent a távoli szervek összetételének, választásának, működésének elképzeléséhez. Az 1945-i földreformot általában nehezen lehet elképzelni, a helyi földosztó bizottság tevékenységét viszont könnyen, mert ismerősök a tagok, egyszeri elmondásra tudják a tanulók, hogy a jelenlegi határ melyik részén voltak a nagybirtokok, hol s hogyan zajlott le a földek felmérése, kiosztása, hogyan élték át a félelem, a felszabadulás és a lelkes öröm érzelmeit a földosztók és földigénylők stb.

Éppen ez a nagyfokú szemléletesség teszi a helytörténeti anyagot arra is alkalmassá, hogy segítségével fontos *történelmi fogalmakat, összefüggéseket és törvényszerűségeket ismerjenek meg* a tanulók. Nehéz megérteni a mai tanulóknak a „válság”, a „munkanélküliség” fogalmát, de ha ezeket Kalocsán egy 1930. III. 17-én kelt s 80 agrárproletár által aláírt, a Földművelésügyi Minisztériumhoz címzett folyamodvány felolvasásával hallják meg, a fogalom megtelik tartalommal, értelemmel.² Különösen nehéz feladat a történelemtanár számára a *lelki tartalmak* érzékeltetése. Vagy szépirodalmi vagy helytörténeti anyag segítségével lehet dokumentálni s megértetni, mit jelentett pl. a felszabadulás emberi öntudatban, s ezzel ellentétben mit az elnyomatás megalázottságban. Hasonlítsák össze pl. Szolnok megyében a tiszavárkonyi agrárproletárok 1932. XI. 12-i, a Földművelésügyi Minisztériumhoz küldött kérvényének hangját³ a szolnoki Községi Földigénylő Bizottság 1946. évi határozatával, s a tanulók maguk is érzik, mit jelent az elnyomatás, illetve a felszabadulás. Az előbbiben ilyeneket olvashatunk: „Dolgozná(n)k szívesen, de munkát nem kapunk sehol sem, úgy nagyon kérménk az Őméltóságos Miniszter Urat . . . eszközölné ki ennek a szegény községnek a munkásai részére bármére munkálatokhoz jutását, mert az éhségtől és ruhahiánytól majd megdermedünk” stb., míg az utóbbiak így határoznak: „Mi már a földet nem vagyunk hajlandók többet visszaadni, és nem fogunk az országúton végig koldusbottal jámi, de dolgozni és termelni akarunk, amit meg is tudunk mutatni”. Vagy ugyanitt a karcagiak szava: „Márpedig élő ember mitőlünk földet vissza nem vesz”. A tanulók rögtön látják, a *korszakok különbséget*: azt, hogy „ma ember beszél emberhez, akármilyen memorandumot nyújt be akármilyen fórumhoz, akkor pedig páriák rimánkodtak, porig megalázva magukat, dőlyfös hivatalokhoz és pöffeszkedő urakhoz”. Akkor „a . . . mindennapi kenyér legelemibb morzsáiért . . . – könyörögtek –, hogy a nyomorúság és nincstelenség egy kicsit enyhüljön”, ma „nyug-

² Kiss Dezső: *Parasztors – parasztgond 1914–1944*, Bp. 1960. 104. old.

³ Kiss Dezső: i.m. 153. old., illetve M. Somlyai Magda: *Szabadulás és magvetés*, Bp. 1961. 78. old.

⁴ *Erdei Ferenc* előszava Kiss D. id. könyvéhez

díjbeszámításért, házhelyért, orvosért iskolaépületért, orvos- és tanítólakásért és a fiú vagy lány egyetemi felvételéért⁴ folyamodnak.

(Bár csak közvetve kapcsolódik a tárgyhoz, mégis hadd említsük meg, hogy ugyanilyen módon, azaz történelmi dokumentumokon lehet érzékeltetni a tanulókkal a *szervezettség és az öntudatosság* összefüggését egy-egy szervezett munkás kollektíva és egy szervezetlen egyén vagy tömeg írásbeli megnyilatkozásának összehasonlításával). Nagyon nehéz általános iskolában meggyőzően bemutatni, hogy a kapitalizmus a feudalizmushoz képest haladást jelent, de könnyű Pécssett, ha a tanár összehasonlítja a szénbányák termelésének mennyiségét a kistőkés tulajdonosok fél évszázada és a Duna Gőzhajózási Társaság időszakában. Kiderül, hogy az utóbbi egy év alatt többet termelt, mint elődei egy fél évszázad alatt.⁵

Minden községben bőséges anyagot lehet találni – családtörténeti, dülönév, helynév, agrártechnikai adatokra gondolunk – annak a törvényszerűségnek helyi érvényesülésére, hogy a termelőeszközökben beállt változás (fejlődés) hat a művelési formák fejlődésére, a helység lakosainak életviszonyaira, egymáshoz való viszonyaik megváltozására.

A példákat vég nélkül lehetne folytatni, ám annak bizonyítására, hogy a helytörténeti anyag segítségével kiválóan lehet a tanulók értelmét segíteni nehéz történelmi fogalmak, összefüggések és törvényszerűségek felfogásában, ennyi is elég. Ugyanezek a példák egyben azt is dokumentálják, hogy a helytörténeti anyag alkalmas arra, hogy *a tanár magyarázatának meggyőző erejét fokozza*, hogy életszerűen és nagy nevelő hatással *összehasonlításokat tudjunk tenni múlt és jelen között*. Hogy pedig mindez mennyire fontos nemcsak a szocialista hazaszeretetre nevelés, hanem egyáltalán a szocialista tudatalakítás, vagyis a kommunista erkölcs és meggyőződés kialakítása szempontjából is, az – úgy hiszük – egészen nyilvánvaló.

Természetesen hozzá kell tennünk, hogy a helytörténeti anyag is csak célszerűen megválogatva vonható be a tanításba.⁶

A módszerekre térve alapszabályként kell leszögeznünk, hogy *a helytörténeti anyag a tanításban eszköz s nem cél*. Tehát sohasem használjuk a tanításban önmagáért, hanem mindig mint az általános (egyetemes és nemzeti) történelem tanításának segédanyagát.

a) Használhatjuk *kiinduló vagy kapcsolódó anyagként*. Pl. egy újsághír 1931-ben, egy két éve munkanélküli munkás öngyilkosságáról kiinduló pontul szolgálhat az 1929/34-es válság tanításához, de kapcsolódhat ugyanez a hír a tanítás azon részéhez, ahol a válság hatását akarjuk érzékeltetni az egyes emberekre.

b) Felhasználható az *általános és az elvont történelmi jelenség szemléletessé tételére*. Erre példát láttunk.

c) Kizárólagosan abban az esetben, *ha a helytörténeti jelenség az általános történelem jelentős eseménye is egyben lehet a tanítás központi anyaga*. 1848. március 15-e Budapesten, az 1849-es Függetlenségi Nyilatkozat Debrecenben, a mohácsi csata Mohácson helytörténeti anyagként is tanítható, természetesen kiemelve a helyiből azt, aminek általános jelentősége van.

Bemutatható közvetlenül az órán, ha a szöveg vagy a tárgyi emlék nem igényel külön magyarázatot. Legtöbbször a tanár magyarázatában kaphat helyet, hogy emelje annak szemléletességét és meggyőző erejét. Katechizáló és heurisztikus beszélgetés kiindulópontjává vagy záróanyagává is tehető, hogy konkretizáljunk, érzékelhetővé tegyünk valamely, elvont történelmi ismeretet. Mindezek az eljárások az ismeretközlés (illetve -szerzés) aktu-

⁵ Babics A.: A Pécs vidéki kőszénbányászat története, Bp.

⁶ Az anyagválogatás szempontjait röviden kifejtve lásd Vas K.: Érzelmi nevelés az általános iskolai történelemtanításban, Bp., OPI, 1963. Kéziratként, 32–34. old.

sához kapcsolódnak. De – éppen nagy emocionális erejénél fogva – felhasználható a történelmi ismeretek megszilárdításának, elmélyítésének és rögzítésének munkájában is. Ezt szolgálják az összefoglaló, rendszerező diagramok, táblázatok. Feladhatók meghatározott didaktikai célú házi feladatok is: az előbbieken kívül pl. „nagy idők élő tanúi”, azaz idősebb emberek kikérdezése arról, milyen volt egy-egy jelentős történelmi esemény helyi megnyilvánulása, vagy mennyi volt a válság idején egy munkás átlagbére, hogyan élt meg a munkanélküli, hasonlítsák össze a tanulók a kisparaszti gazdálkodás és a tsz termelőszervezetét stb.

Nagy lehetőség a helytörténeti anyag felhasználásának a tanár *órán kívüli munkaterülete*: a szakkör, a kirándulás, valamint az üzemlátogatás.

Ebben a vonatkozásban kell még néhány olyan körülményre rámutatnunk, ami elsősorban az általános iskolai történelemtanítás sajátossága. Kiválóan alkalmasak az általános iskolások helytörténeti gyűjtőmunkára. (Kevésbé lehet őket viszont kutatómunkára felhasználni: ehhez sem elég fejlettségük, sem elég türelmük nincs.) Ezért lehet velük iskola-múzeumot létrehozni: egy-egy helytörténeti művet elolvastatni a helytörténeti séta alkalmából: az olvasmány alapján referátumot készíttetni, kirándulások, múzeum- és üzemlátogatások alkalmával meghatározott célú feladatokkal megbízni őket stb. Két, a gyakorlat által igazolt elvet kell itt még megemlítenünk: 1. A tanárnak messzemenően segíteni, támogatnia kell az általános iskolás tanuló mindenfajta önálló helytörténeti tevékenységét éppen úgy, mint általános történeti öntevékeny ismeretszerző munkáját. 2. Alkalmat kell teremteni arra, hogy a tanulók végzett munkájukról valamilyen kollektíva előtt beszámolhassanak. Ez a lehetőség jelenti számukra a munka jutalmát, itt érzik meg, hogy a jól végzett munka dicsőséget hoz az emberre, hogy tehát érdemes dolgozni, fáradozni még akkor is, ha a munkának közvetlenül felhasználható javak formájában nem is mutatkozik eredménye.

Az általános iskolás tanulók – kísérletek igazolják – a „nagy” hazához is a „szűkebb hazán” keresztül tudnak eljutni, és csak azokat az ismereteket őrzik meg, amelyekhez érzelmi szálak is fűződnek. A történelemtanítás alapvető didaktikai és nevelési feladatai követelik tehát, hogy az általános iskolában bőven éljünk a helytörténeti anyag lehetőségeivel.

